

Ferkai András – Sebestyén Ágnes Anna

BIERBAUER (BORBÍRÓ) VIRGIL (1893–1956)

Személyes kapcsolatot az 1956-ban meghalt Bierbauer Virgilhez még közvetítőkön keresztül is nehéz találni. Nem voltak tanítványai vagy lelkes hívei. Nem maradt fenn emlékirata, a felesége közös éveikről írt memoárja¹ kiadatlan, nem került be a szakmai köztudatba, holott Bierbauer pályájára és a szakmai közéletre nézve fontos meglátásokat tartalmaz. A halálakor megjelent néhány nekrológ érthetően szépít, a kortársak későbbi emlékezései viszont személyiségének inkább a negatív vonásait emelték ki. E tanulmány megírásában főként saját írásaira és töredékesen fennmaradt, de így is terjedelmes levelezésére lehet támaszkodni.² Bierbauer életműve olyan gazdag, annyira szerteágazó, hogy az adott keretek nem teszik lehetővé átfogó bemutatását és értékelését. El kell tekintenünk attól, hogy a tervező építészről, a harcos lapszerkesztőről és kritikusról, a szakmai közélet aktív szereplőjéről beszéljünk. Figyelmünket kizárólag történeti írásaira összpontosítjuk, korai disszertációja után három fő témát emelünk ki: klasszicista építészettel foglalkozó tanulmányait, a magyar építészet történetéről írt könyvét és népi építészeti kutatásait.

Bierbauer művelt és jómódú polgári családban született. Építész édesapja állami szolgálatban futott be elismert pályát. A maga tervezte rózsadombi villában laktak, mindkét gyermeke számára lehetővé tette, hogy utazzanak és főiskolai tanulmányaikat külföldön végezzék.³ Fiának négy külföldi útját finanszírozta (ebből három Itáliába), diplomája megszerzése után pedig kapcsolatai révén segítette pályakezdését. A húszas évek közepétől Virgil már meg tudott állni saját lábán, magántervezői jövedelmét szerkesztői honoráriumával és szakértői megbízásokkal egészítette ki. Mindez megadta a létbiztonságot ahhoz, hogy komolyabb kutatásokat folytathasson. Az építészet története kezdettől fogva izgatta, ráadásul ott volt előtte édesapja példája, aki idős korában maga is történetírásba fogott. Talán a bizonyítás vágya is sarkallta, hogy megmutassa, rászolgált családja bizalmára és szerető támogatására. Mindenesetre egész pályáját végigkísérte az egyre erősödő teljesítménykényszer, a siker és az elismerés utáni vágyakozás, amit részben saját maximalizmusa, részben kritizáló, szókimondó természete miatt – úgy tűnik – sosem kaphatott meg. Erre

¹ Gaul Adrienn (1896–1973) *Palackposta* címmel 1972-ben befejezett memoárja még kiadatlan, lelőhelye: MÉM MDK Múzeumi Osztály.

² A Bierbauer-hagyaték két ütemben, 1969-ben és 1993-ban került a Magyar Építészeti Múzeumba (ma MÉM MDK Múzeumi Osztály).

³ Bierbauer húga, Clarisse a hazai mozdultművészeti mozgalom egyik jelentős képviselője, kasseli magániskolában tanult, később tánc- és tornatanár lett.

1. Bierbauer és felesége, Graul Adrienn 1928 körül.
Fotó: Pécsi József. MÉM MDK Múzeumi Osztály, ltsz.: 1993.9.7.16.
© Magyar Építészeti Múzeum, Budapest

utalnak kortársai emlékezései: „Sápadt, gyűrött arcából élénk szemek villogtak, s nyugtalanul tekintgetett velük ide-oda, ami fokozódott olyankor, ha más beszélt, s ő kénytelen volt hallgatni. Mert szeretett beszélni, magyarázni, tudását, értesüléseit, ötleteit azon nyomban közölni. Cikkeit is, mint később tapasztaltam, így írta: egyhuzamban. Minden ellenvélemény, a legkisebb nehézség, akadály, ha például valamit a szobájában nem talált meg nyomban, vagy rosszul hallotta a telefonban a másik hangját – felizgatta, ilyenkor kiabált, hangja is vékonyabb lett, szinte rikoltozott”.⁴ Hasonlónak látta őt egy másik fiatal építész is: „Középmagas. Szikár. Villogó szemű. Hadarósan gyors beszédű. Felbosszantotta, ha bárki nem értette meg egyből mindjárt: mit akar. Finomkodva lehangolódott, türelmes képpel ugyan, de ellentmondást nem tűrő. Kretschmer felosztásában: aszténiás-leptosom. Izgó-mozgó türelmetlen-ideges. Olykor kirobbanó dühkitöréseitől mindenki félt”.⁵ Felesége még az 1910-es években félszeg és magának való fiatalemberként ismerte meg, és őszinte meglepetéssel tapasztalta, hogyan vált az évek során a nemzetközi modern építészeti közélet szervező és széles körű kapcsolatrendszer kiépítő alakjává. Ahogy írta „meglepetés volt számomra, hogy V. idegenek között milyen felszabadult, kedves, érdeklődő, szellemes és azonnal kiveti hálóját a legjobbakra, s azonnal megtalálja velük a hangot. Külföldön még a magyarokkal szemben is kedvesebb és közvetlenebb tudott lenni, mint itthon.”⁶

Tudományos munkásságát nehéz elválasztani építészeti működésétől. Hasonló dilemmával állunk szemben, mint amikor egy művész kerül múzeumigazgatói székbe, vagy kritikus szerepbe. Kívülálló tud-e maradni, képes-e függetleníteni magát aktuális nézeteitől a múlt jelenségeinek vizsgálatakor? Az utóbbi kérdés művészettörténet-szekre is áll, hiszen éppen a modern építészet genealógiáját megalapozó Sigfried Giedion, Nikolaus Pevsner és Emil Kaufmann adott példát az „operatív történetíráshoz”, vagyis arra a teleologikus múlt-építésre, mely révén a diktatúrák fenyegette modern építészetet akarták legitimálni. Tanulságos tehát összevetni Bierbauer történetírását a rokon diszciplínákat művelőkével. Meg kell vizsgálnunk, honnan indult, kiktől tanult és hová jutott el. Mi újat hozott a maga korában, és van-e mondani-valója a jelen számára?

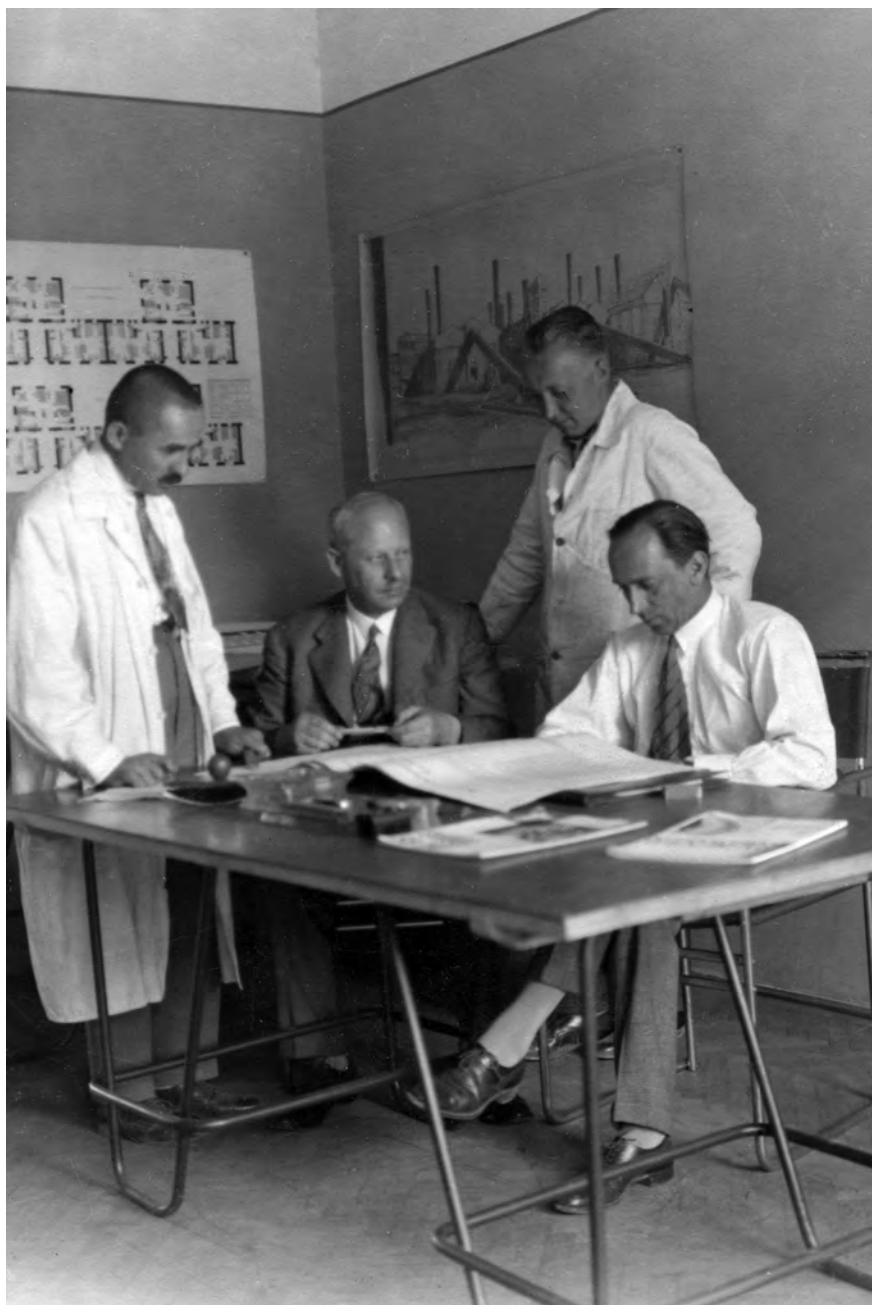
Bierbauernek formálisan nem volt művészettörténeti végzettsége. 1915-ben szerzett építész-mérnöki oklevelet a müncheni Műegyetemen, ahol a világháború előtt számos magyar tanult.⁷ A Technische Hochschule-n voltak művészettörténet-tanárai: Karl Voll (1867–1917), a németalföldi reneszánsz és barokk festészet szakértője, s a paptanár Joseph Popp (1867–1932), akivel baráti viszonyba került. Átjárt a Tudományegyetemre Fritz Burger⁸ (1877–1916) és Heinrich Wölfflin (1864–1945) elő-

⁴ Granasztói Pál: Vallomás az építészetéről. In: Uő.: *Vallomás és búcsú*. Budapest, 1965. 237–238.

⁵ Határ Győző: Budapest és az ő épületállaga. *Holmi*, 17. 2005. 1152. A később íróvá lett Határ Győző műegyetemi diplomával akkor még tervezői álmokat dédelgetett.

⁶ Gaul i. m. 170.

⁷ Többek között Quittner Zsigmond, Ligeti Pál, Münnich Aladár, Lessner Manó és Gerlóczy Gedeon építészek.

2. Bierbauer Virgil építész irodája 1930-ban, Veres Pálné utca 7. Fotó: Sohár Andor.
MÉM MDK Múzeumi Osztály, ltsz.: 1993.9.7.22.
© Magyar Építészeti Múzeum, Budapest

adásait hallgatni.⁹ A diplomázását követő három évi frontszolgálat végén, 1918 nyarán kért három hónapos tanulmányi szabadságot disszertációja megírására, melyet Münchenben kívánt benyújtani.¹⁰ Talán utazásai hatására, itáliai témát választott, mégpedig egyetlen – igaz jelentős – mű elemzését. *Bramantes Entwurf für S. Peter in Rom (Neue Untersuchung des sogenannten Pergamenplanes)* című disszertációjának ügyét egykori tanára, Popp vette kézbe. A kéziratot megküldte Wilhelm Worringer (1881–1965) és Albert Erich Brinckmann (1881–1958) művészettörténészeknek, akik a részletes véleményezést az adott helyzetben nem vállalták. Brinckmann leveleiből azonban kiderül, hogy jó véleménnyel volt a dolgozatról.¹¹ Az úgy az 1918–1919. évi politikai események miatt hosszú ideig állt, s a jelöltnek végül 1920. november 19-én sikerült megvédenie értekezését.¹²

A *Bramante terve a római Szent Péter templom számára (Az úgynevezett pergamen-terv új vizsgálata)* című értekezés, miközben feldolgozta a centrális, illetve kilencosztatú terek előtörténetét az építészettörténetben és a quattrocento Itáliájában,¹³ alapvetően Bramante első, töredékesen megmaradt tervét és annak utóéletét vizsgálta az akkor elérhető források (főként Heinrich von Geymüllers 1875 és Dagobert Frey 1915) alapján. Újdonság volt, hogy nem Wölfflin formaközpontú módszerét használta, inkább August Schmarsow (1853–1936) megállapítására támaszkodott, miszerint az építészet lényege nem a tömeg és a falfelület kezelésében ragadható meg, hanem az általuk bezárt térben.¹⁴ Így ütközött bele abba az ellentmondásba, ami az emléktemplomhoz és a reneszánsz ideájához illő centrális tér, illetve a liturgiát jobban szolgáló hosszanti tér között feszült. Ha igaz, hogy az „építészet rendeltetése meghatározott cselekmények lefolytatására alkalmas színhelyeket létrehozni”,¹⁵ akkor a liturgia szem-

⁸ A fiatalon meghalt Burger a modern művészet híve volt, kapcsolatot tartott a Blaue Reiter mozgalommal.

⁹ Wölfflin doktori disszertációjának egyébként az építészet volt a témája (*Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur*. München, 1886).

¹⁰ A hazai építész-szakmában előtte mindössze négyen szereztek műszaki doktorátust építészettörténetből. Hüttl Dezső: *Bernini*, 1906.; Lux Kálmán: *A selmecbányai óvár*, 1914.; Lechner Jenő: *A renaissance-építés Magyarországon és határai körül*, 1915.; Kotsis Iván: *Az olasz renaissance építőművészet fejlődésének története*, 1918.

¹¹ „Ich glaube wirklich, dass auf diesem systematischen Wege über Bramante noch etwas gesagt werden kann, das nicht allein neu ist, sondern das auch von dem heutigen Standpunkte wertvoll ist.” Brinckmann gépelt levele Bierbauernek, 1918. október 5. (58/1 levél). MÉM MDK, Bierbauer-hagyaték.

¹² A műszaki doktor címét 1923-ban honosította a budapesti Műegyetem.

¹³ A három fejezetből álló dolgozat 88 gépelt oldal szövegből áll, a négy oldal jegyzet és a három oldalnyi irodalomjegyzék nélkül. Géppel írott másodpéldánya a Bierbauer-hagyatékban található, MÉM MDK.

¹⁴ E gondolatokat Schmarsow székfoglaló előadásában fogalmazta meg: *Das Wesen der architektonischen Schöpfung. Antrittsvorlesung*. Leipzig, 1894. főként 10–23.

¹⁵ Paul Frankl: *Die Entwicklungsphasen der neueren Baukunst*. Leipzig – Berlin, 1914. 143. – idézet Bierbauer szövegében.

3. Bierbauer és felesége, 1931. Fotó: Máté Olga. MÉM MDK Múzeumi Osztály, ltsz.: 1993.9.7.28. © Magyar Építészeti Múzeum, Budapest

pontjainak kellene az első helyen állniuk, márpedig Bramante terve ennek nem felelt meg. Dolgozatának egyik legfontosabb tétele, ahogyan ezt a „rendeltetést” magasabb, spirituális szintre emeli: *„Az istentiszteletnek egy mélyebb formája is elképzelhető, nevezetesen a meditáció, elmélyedés isten eszméjében, ami nem igényel közvetítőt. Úgy tűnik, Bramante – az építőmester és művész – számára ez mély élmény volt, amit építőformákkal fejezett ki. S ő a meditáció és istenben való elmélyülés élményét térként objektíválta. Az elé állított feladatot tehát egyedülállóan mély értelemben oldotta meg: nem olyan teret hozott létre, amely az istentisztelet helye lenne, hanem az istenélményt magát formálta térre”*.¹⁶ Ez az értelmezés első megjelenése Bierbauer gondolkodásában annak a modern elvnek, amit később így fogalmazott meg: „az építőművészet a tér megformálásának művészete”.¹⁷

Az értekezés másik figyelemre méltó tézise a centrális templomok itáliai előzményeit képviselő firenzei, lombardiai és római „iskola” összevetéséből ered. Bierbauer szerint Firenzében az antik gondolatot teljesen magukévá tették, de nem utánzás révén, ahogy azt a 19. században megszoktuk, hanem „ahogyan a régít korszerűvé lehet tenni”. Észak-Itáliában ellenben az új formákat a helyi hagyományokra „oltot-

¹⁶ A disszertáció 58. oldalán. Fordítás: FA

¹⁷ B. V. [Bierbauer Virgil]: Építőművészet – térművészet. *Tér és Forma*, 1. 1928. 1–4.

ták rá”, s a Milánóban működő Bramante ezt az archaikusabb, a középkor térélményéből táplálkozó érzékibb világot vitte magával Rómába.¹⁸ Valószínűleg ez a tétel magyarázza miért voltak az akadémikus Friedrich von Tierschnek vagy a hagyományosabb művészettörténeti felfogást képviselő Hans Willichnek¹⁹ fenntartásai Bierbauer módszerével kapcsolatban, illetve miért támogatta azt a városépítészettel is foglalkozó Brinckmann²⁰ és a regionalista építész, Theodor Fischer.²¹ Azért időztünk kissé hosszabban ennél az értekezésnél, mert nem hétköznapi teljesítmény, hogy egy fiatal kelet-európai ilyen neves művészettörténészekkel kerüljön kapcsolatba, készítse őket vitára, s vívja ki elismerésüket. Brinckmann felajánlotta, hogy ha Bierbauer habilitálni szeretne bármelyik egyetemen, szívesen ad neki ajánlást.²² Ebből a helyzetből sikeres nemzetközi – akár művészettörténészi – karriert is fel lehetett volna építeni. Bierbauer azonban itthon maradt és kutatásait sem az akadémiai szférában folytatta.

* * *

Miért éppen a klasszicizmus építészetével kezdett foglalkozni? Ezt a korszakot a művészettörténet-írás addig nem nagyon méltatta figyelemre.²³ Önmagában ez a hiány elég lett volna ahhoz, hogy Bierbauer komoly filológiai munkába kezdjen, ám témaválasztását a közelmúlt építészetelméletei is befolyásolták. A századelő két fontos német könyve²⁴ az empire és biedermeier kultúráját állította példaként a historizmusból (és szecesszióból) kiábrándult, vagy a romantikus antikapitalizmussal

¹⁸ A disszertáció 87–88. oldalán. Hogy ez a megállapítás mennyire előremutató volt, jelzi egy kortárs tanulmány, amely a Bramante terv korábban Platón filozófiájához kötött szépségeszményét Arisztotelészhez irányítja át, és ezáltal az érzéki- és térélményt állítja előtérbe. Gretta Tritch: Questioning the Philosophical Influence of Beauty and Perception in Bramante's First Scheme for St Peter's. *Inquiry. The University of Arkansas Undergraduate Research Journal*, 6. 2005. 1–23.

¹⁹ Hans Willich: *Die Baukunst der Renaissance in Italien bis zum Tode Michelangelos*. I. Berlin-Neubabelsberg, 1914. (Handbuch der Kunstwissenschaft).

²⁰ Albert E. Brinckmann: *Platz und Monument. Untersuchungen zur Geschichte und Ästhetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit*. Berlin, 1908.

²¹ M. Gyöngy Katalin: Theodor Fischer, a dél-német regionalista építészet mestere. *Magyar Építőművészet*, 80, 1989, 6. 54–57.

²² Brinckmann kézzel írott levele Bierbauernek, 1920. december 21. (61. szám) a Bierbauer-hagyatékban, MÉM MDK.

²³ Lyka Károly már a tízes évektől dolgozott a reformkor művészetén, de négy kötetes műve, *A táblabíró világ művészete 1800–1850* első kiadása csak 1922-ben jelent meg. Az építészek közül Lechner Jenő foglalkozott kiemelten a klasszicizmus építészetével. *Képek Buda és Pest fejlődésének történetéből*. Budapest, 1918.; *A régi Pest és Buda*. Budapest, 1922.; *Budapest műemlékei*. Budapest, 1924.; *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836–1926*. Budapest, 1927.

²⁴ Paul Mebes: *Um 1800. Architektur und Handwerk im letzten Jahrhundert ihrer traditionellen Entwicklung*. München, 1908.; Paul Schultze-Naumburg: *Kulturarbeiten*. München, 1901–1917.

4. Bierbauer dolgozószobája a Zárda utcai házban, saját tervezésű bútorával, 1931.

Fotó: Ackermann Ada (?). MÉM MDK Múzeumi Osztály, ltsz.: 1993.9.2.7b.

© Magyar Építészeti Múzeum, Budapest

rokonszenvező generációk elé. A másik oldalon a modern építészeti előfutárai, Adolf Loos, Peter Behrens és August Perret is a klasszicizmust vélték az utolsó érvényes stílusnak és a korszerű építészeti alapjának. Nem véletlen, hogy Bierbauer 1925-ben éppen Reichl Kálmánnal társult, aki már a háború előtt a klasszicizáló modernséget képviselte építészettünkben. És egészen nyilvánvaló – amit később Granasztói Pál szóvá is tett –, hogy Bierbauer azért vonzódott a hazai klasszicista építészethez, mert egyszerűségét, ökonómiáját és polgári otthonosságát rokonnak érezte a kibontakozó modern építészeti eszméivel.

Zádor Annától tudjuk, hogy Bierbauer bejárta a pesti tudományegyetemre, Hekler Antalnak, a „klasszika archeológusának” szemináriumába,²⁵ így bizonyára ismerte a Történelmi Társulat ülésén elhangzott programadó előadását is, melyben arra figyelmeztette kollégáit, hogy az „évszám és művésznév nélküli” művészettörténet által kikapcsolt történeti mozgatóerőket ez a tudományág nem nélkülözheti. A pótlendő hiányok között kiemelte a fővárost, ahol „József nádor szépítő bizottságának tervei kiadatlanul porladnak”, és „classicistikus építészetének és szobrászatának emlékei is feldolgozásra várnak”.²⁶ Bierbauer

²⁵ Zádor Anna: Major Máté. *Magyar Építőművészet*, 78, 1987, 4/5. 55.

nekiállt tehát módszeresen feldolgozni a pesti Szépítő Bizottmány terv- és iratanyagát.²⁷

A következő hét évben publikált tucatnyi dolgozatának egy részében konkrét alkotásokat – a pesti Vigadó, Nemzeti Múzeum, a Miniszterelnökség palotája a Várban, Lánchíd, székesfehérvári Megyeháza, kastélyok – elemzett, feltárta építéstörténetüket és felmérte jelentőségüket. A legtöbb figyelmet Pollack Mihálynak szentelte, akit méltán tartott a korszak legjelentősebb mesterének, s róla szóló tanulmányai megkerülhetetlen források lettek. A fiatal Zádor Anna, aki először 1931-ben publikált Pollack itáliai kapcsolatairól, elismerően írt Bierbauer pesti Vigadóról szóló írásáról: „Pollack tervének elemzése és egybevetése Amanével, valamint az ebből levont igen helyes következtetések a kötet legjobb lapjai közé tartoznak. Az örökké aktuális kérdések elevenjébe vág”.²⁸ Máshol kevésbé ismert építészeket, építőmestereket mutatott be, feltárva a szakmai működés módjait.²⁹ Ezek közül a legjelentősebb forrásmunkának 1932-es beszámolója számít a pesti építőmesterek munkásságáról, melyhez csatolva közreadta a Szépítő Bizottság anyagában megmaradt tervek évenkénti megoszlását, fontosabb adataikat mesterenként csoportosítva és elhelyezkedésüket térképen ábrázolva.³⁰ „Mintha egy nyugtalan, keresgélő lélek menedéket lelt volna a rend, a mérték, az arány és formatisztaság, a puritán egyszerűség hűvös, de bensőséges világában” írta róla megértően Granasztói Pál.³¹

Ebből az időszakból említésre méltó még *A palatinus-stílus viszonya az európai klasszicizmushoz* című tanulmánya, melyben József nádor korának építészetét nemzetközi összehasonlításban vizsgálja.³² A magyar művészet európai helyzete és sajátos nemzeti karaktere abban az időben élénken foglalkoztatta a művészettörténet-írást.³³ Bierbauer azonban nem csak azt állapította meg – Gerevich Tiborral összhangban –, hogy klasszicista építészetünk „az általánosnak, az európainak nemzeti értelemben vett megvalósítása”, hanem több annál, mert a külföldről érkezett és nálunk letele-

²⁶ Hekler Antal: A magyar művészettörténelem főadatai. *Századok*, 55. 1921. 161–171.

²⁷ „még az 1925. év nyarán átnéztem a Fővárosi levéltárban »Verschönerungs Akten« címen őrzött kötegeknek 1809-től 1847-ig terjedő részét s e 12.076 iratsomóban 41 pesti építőmester több mint 3000 tervét, közel tízezernyi rajzot találtam a hozzátartozó hivatalos iratok tömegében.” B. V. [Bierbauer Virgil]: Pesti építőmesterek munkássága 1809–1847. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1. 1932. 76–81.

²⁸ Zádor Anna recenziója a *Tanulmányok Budapest Múltjából* III. kötetéről. *Magyar Művészet*, 11. 1935. 153–154.

²⁹ Bierbauer Virgil: Pollack Mihály, a régi pesti paloták építőmestere. *Magyar Művészet*, 1. 1925. 533–546.; Uő.: Kassalik Fidelio és Hofrichter József pesti építőmesterek művészete. *MMÉEK*, 61. 1927. 63–70.; Pesti építőmesterek munkássága 1809–1847. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1. 1932. 76–81.

³⁰ Bierbauer 1932. i. m. 82–98.

³¹ Granasztói Pál: In memoriam Borbíró Virgil (1893–1956). *Művészettörténeti Értesítő*, 5. 1956. 306.

³² Bierbauer Virgil: A palatinus-stílus viszonya az európai klasszicizmushoz. *MMÉEK Havi Füzetek*, 2. 1925. 35–41.

³³ Ld.: Gerevich Tibor: A régi magyar művészet európai helyzete. *Minerva*, 3. 1924. 98–122., vagy Fülep Lajos: Európai művészet és magyar művészet. In: Uő.: *Magyar művészet*. Budapest, 1922. 11–38.

pedett mesterek a nyugatitól eltérő, sajátos stílust hoztak létre. A fejletlenebb viszonyok között megőrizték a késő-barokk anyaghasználatából (tégla és vakolat) adódó természetességet, ahelyett, hogy a klasszikus formakincshez mereven ragaszkodtak volna. S ez nem provincializmus, hanem sajátos magyar forma, amit Bierbauer az általa soha el nem fogadott, „kitalált” nemzeti stílussal állít szembe. Ezzel opponálta Fülep Lajos álláspontját, aki az egyetemes és nemzeti korrelációján belül hitt a sajátos magyar küldetésben.

* * *

Bár szórványosan később is visszatért a klasszicista témához, a harmincas években másfajta problémák foglalkoztatták. Ideje nagy részét a modern építészetért folytatott harc és a viták foglalták le. Bekapcsolódott Harrer Ferenc városfejlesztési programjának előkészítésébe, a Közmunkatanács megbízására pedig az új építésügyi szabályzat alapelveit dolgozta ki. Nehezen érthető, hogyan jutott ideje mindezek mellett egy olyan komoly vállalkozásra, mint a magyar építészet teljes történetének megírása. Hiányzott az alapkutató, résztanulmányok mellett egyes korszakokról alig állt rendelkezésre adat. Bierbauer a harmincas évek közepén határozta el, hogy megbirkózik a feladattal. Erről tanúskodik az a tanulmánya, amely – abban az időben szokatlan módon – a megírandó mű történetírői módszerét körvonalazza.³⁴ A „klasszikus adathalmazokra, stíluskritikákra felépült művészettörténeti” megközelítést elvetette, a csupán reprezentatív feladatokra, kiemelkedő művekre alapozó könyveket már csak a magyar emlékek széles körű pusztulása miatt sem tartotta célszerűnek. A remekművek, az alkotó egyéniségek mögött elsikkad a kolléktív művészet, vagyis mindaz, ami az építés tömegét adja: ház, város, falu. Így „igen ritkán kapjuk meg a művészeti alkotások kulturális hátterének, szociális rugóinak képét”.³⁵ Márpedig az építészeti alkotásokat aligha lehet megérteni pusztán esztétikai alapon, társadalmi hátterük, gazdasági tényezőik, szellemi klímájuk nélkül. Mindehhez csatlakozik egy további szempont, amit Bierbauer másutt fejt ki a magyar építészet történetileg kialakult két rétegről.³⁶ A nyugati hatásra fejlődő királyi,

6. Bierbauer Virgil a Kolozsvári Művészeti Hetek megnyitóján.
Film Színház Irodalom,
5. 1942. 21. [4.]

³⁴ Bierbauer Virgil: A magyar építészet történetének módszertanához. *Magyarságtudomány*, 1. 1935. 77–82.

³⁵ Uo., 78.

³⁶ Bierbauer Virgil: A magyar építészet két rétege. *Magyarságtudomány*, 2. 1935. 264–272.

főúri, egyházi, kisebb mértékben városi építkezések mellett nem szabad megfeledkezni a vidéki adottságokból eredő „népi” építő ösztönről. E program alapján kezdett munkába, s könyve kiadását a Bethlen István elnöksége alatt működő Magyar Szemle Társaság vállalta. A levelezésből kiderül, hogy az 1936 nyarán leadott kézirat korántsem volt nyomdakész állapotban,³⁷ s még 1937 októberében is kértek a szövegben módosításokat, egy esetben ideológiai okból.³⁸

Furcsa ellentmondás feszül a sorozatba illő, aranyozott egészvászson kötésű könyv³⁹ külalakja és tartalma között. Csak papírborítója utalt – fotómontázsával és laza címfelirattal – arra, hogy ez a kötet nem a történetírás hagyományos vonalát képviseli. És itt már nem is a *Magyar Szemle* körének szellemtörténeti iskolájára gondolunk, hiszen Bierbauer is vallotta, hogy a korszakok alakításában komoly szerepe van az uralkodó eszméknek, a hitvilágnak és az értékrendnek. Maga is élt a megértés, az intuíció és a beleérzés képességével. Amikor a bethlenszentmiklósi kastélyt mutatja be, mintha maga is szemtanúja lett volna annak, ahogy a főúr a tanulatlan helyi építőkkal vesződik az olaszos, ám naivra sikeredett árkádsor létrehozásakor – „hogy belecsozáldozhassék onnan a vidék napsugaras, lankás tájába”.⁴⁰ Vagy amikor a kalotaszegi templomtornyokat jellemzi német társaikkal szemben: „emezek kurjantásszerű kackiássága, mintha népének lelkületét tükrözné vissza” – írja.⁴¹ Merész lépés volt, hogy – kellő adatok híján – a honfoglalás és államalapítás korának lakóházát a néprajz által leírt halász- és pásztor-építmények alapján képzelte el. Könyve egyben művelődéstörténet és társadalomtörténet is, de ugyanúgy szakma- és technikátörténet. Amikor a stílusokról ír – művészettörténet. Néhány mondattal képes találóan jellemezni épületeket és alkotóikat. Könyve eleven, esszéisztikus modorban írt élvezetes olvasmány. Imponáló a tárgyismerete, szövegén átsüt a személyes élmény és felsejlik véleménye. Ebben Szerb Antal három évvel korábban megjelent magyar irodalomtörténetére emlékeztet. Vannak elfogult, ma már idejétmúlt megállapításai, mint például a historizmus értékelése. A paraszti építést viszont bátor tett volt beemlíteni a magyar építészettörténetbe akkor, amikor íróknak és szociográfusoknak kellett bíróság elé állniuk a valódi népélet bemutatásáért.

A könyv bőséges és alapvetően pozitív sajtóvisszhangja a siker bizonyítéka. Az elismerésben a művészettörténész szakma is osztozott. Farkas Zoltán azt tartotta legnagyobb érdemének, hogy az építészetet az emberi élet vonatkozásaiban mutatja be.⁴² Genthon István a Magyar Szemlében méltatta a könyvet, melynek szerzője a szaktu-

³⁷ Szekfű Gyula levele Bierbauer Virgilnek, 1936. július 31. Bierbauer-hagyaték, MÉM MDK.

³⁸ „A 157. lapon található hosszabb változtatást az teszi szükségessé, hogy nem szolgálja magyar érdeket a millenáris magyarság mulasztásainak rekriminálása.” Bisztray Gyula levele Bierbauer Virgilnek, 1937. október 4. Bierbauer-hagyaték, MÉM MDK.

³⁹ Bierbauer Virgil: *A magyar építészet története*. Budapest, 1937. (A Magyar Szemle könyvei, 13.)

⁴⁰ Uo., 142–146.

⁴¹ Uo., 152.

⁴² Farkas Zoltán recenziója, *Nyugat*, 31, 1938, 5. 399–400.

6. Borbíró Virgil az 1953-as városépítési ankétra készült Budapest-tervét magyarázza. Fotó: Seidner Zoltán. MÉM MDK Múzeumi Osztály, ltsz.: 1993.9.7.35.

© Magyar Építészeti Múzeum, Budapest

dáson túl rendelkezik a szükséges történeti kultúrával és csiszolt kvalitásérzéssel.⁴³ Dercsényi Dezső a „hálátlan és nehéz, de szép munka” legfőbb értékének – finom iróniával – azt tartotta, hogy hiányaival gondolatokat ébreszt, és újabb kutatásokra ösztönöz.⁴⁴ Csemegi Józsefnek voltak ellenvetései a könyv művészettörténeti megállapításaival szemben, de értékelte azt.⁴⁵ Rihmer [Granasztói] Pál az építészgondolkodó típusáról ír, aki „keresi az életnek, embernek, társadalomnak az egyidejű építészettel való mély és rejtett összefüggéseit”.⁴⁶ Az idősebb generációhoz tartozó Sós Aladár a 19. század második felének kritikáját kifogásolta, mondván, az akkori stílusok „éppen úgy a maguk korának szépségideáljait fejezik ki, mint minden más korszak építészete”.⁴⁷ A falukutató Erdei Ferenc helyeselte, hogy ami eddig „etnográfiai téma volt, vagy romantikus építészeti hajlamok kedvtelése”, bevonult a magyar építészettörténetbe.⁴⁸ Az

⁴³ Genthon István recenziója, *Magyar Szemle*, 32. 1938, 3. No 127. 264–268.

⁴⁴ Dercsényi Dezső recenziója, *Diárium*, 8. 1938. 23.

⁴⁵ Csemegi József recenziója, *Történetírás*, 3. 1939. 56–60.

⁴⁶ [Granasztói] Rihmer Pál recenziója, *Az Ország Útja*, 2. 1938. 124–125.

⁴⁷ Sós Aladár recenziója, *Századunk*, 13. 1938. 179–180.

⁴⁸ Erdei Ferenc recenziója, *Válasz*, 5. 1938. 53–54.

etnográfus Viski Károly nagyra értékelte Bierbauer erőfeszítését, aki „a kísérletezők merészségével kísérel meg a népi építkezés mai alakzatainak mintegy történeti meghatározását, korokba osztását”.⁴⁹ Egyedül Vámos Ferenc kifogásolta, hogy „a néprajzi anyagot a maga meztelenségében sorolta be a történettudománynak általa előre elképzelt keretébe, előre elképzelt eredményekhez idomítottan”.⁵⁰ A háború utáni fiatal etnográfus generáció a könyv egész néprajzi részét problematikusnak tartotta.⁵¹ Egyre kevesebbet emlegették, mert „szemléletében, társadalmi és tudományos felfogásában már meghaladott”.⁵² Úgy tűnik, ez az értékelés politikai rendszertől független, mert a hazai építészettörténet-írás kétszáz évét a rendszerváltás után áttekintő tanulmány meg sem említi Bierbauer könyvét.⁵³ Kezdeményezése óta születtek alaposabb, tudományosabb és frissebb feldolgozások, ám megkapóbb és személyesebb biztosan nem.

* * *

Az utolsó témakör a harmincas évek közepének politikai-ideológiai váltoásaival függ össze. A népi építészet ekkor Európa szerte a kiépülő diktatúrák hatására került a figyelem előterébe. Még az addig kizárólag a város építészetével foglalkozó CIAM is felvette 1937-es kongresszusa témái közé a regionális problémákat. Sok év hiábavaló próbálkozása után így kerülhetett Bierbauer végre kapcsolatba a CIAM magyar csoportjával, és írhatta meg beszámolóját a magyar vidék településstruktúrájáról, az alföldi tanyák és mezővárosok lakásviszonyairól. Miután az együttműködés nem folytatódott, a Magyar Ház Barátai társaságnál próbálkozott, de baloldali híre és kioktató modora miatt ott sem fogadták szívesen. 1938-ban maga próbálta meg a két irányt egyesíteni, amikor MÉTA néven⁵⁴ rövid ideig működő munkaközösséget szervezett. A program kudarca után Bierbauer újra magányos harcba kezdett. Granasztói Pál írja: „Abban a sértettségében, hogy őt nem tartják elég magyarnak, hogy megelőzik, túlhaladják a magyar építészet

⁴⁹ Viski Károly recenziója, *Ethnographia*, 48. 1938. 486.

⁵⁰ Vámos Ferenc recenziója, *A Néprajzi Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára Értesítője*, 29. 1937. 452–455. A mérnök végzettségű Vámosról tudni kell, hogy a magyar ház őstörténetét maga is inkább intuitív módon, mint tudományosan kutatta, és Bierbauer korábban több kérdésben összevitakozott vele.

⁵¹ Gunda Béla: A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája. *Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 5. 1954. 373–384.

⁵² Vargha László: Magyarország építészettörténete. *Építés- Épitészettudomány*, 2. 1970. 299–301.

⁵³ Horváth Alice: Vázlat kétszáz év építészettörténet-írásáról. *Építés- Épitészettudomány*, 22. 1991. 303–311.

⁵⁴ A betűszó feloldása: Magyar Építészek Tanulmányi Akciócsoportja. Többek között részt vett bene Erdei Ferenc, Pálffy Budinszky Endre, Gosztonyi Gyula, Rihmer Pál. In: Bibó István levelezése Bierbauer (Borbíró) Virgilnével és családjával. Sajtó alá rend. Ifj. Bibó István. II. *Holmi*, 23. 2011. 1134–1137. Bierbauer Virgilné Bibó Istvánnak írott 1938. szeptember 11-i leveléhez csatolva az alakuló ülés emlékeztetője és a társaság programtervezete.

5. A CIAM-Ost budapesti ülése után készült csoportkép, 1937. február. 1-én. Álló sor balról jobbra: Padányi Gulyás Jenő, Forbát Alfréd, Josef Polášek, Vladimir Antolić, Kalivoda párja (?), Walter Loos, František Kalivoda, Erwin Katona, Bierbauer Virgil. Ülő sor: Barbara Brukalska, Sigfried Giedion, Helena és Szymon Syrkus. Geschichte und Theorie der Architektur Archives, ETH Zürich. ltsz.: 42-05-1-9-F. © gta Archives / ETH Zurich, CIAM

felkutatásában, egyre jobban belemélyedt [...] a magyar falvak és városok tanulmányozásába. Egyre-másra írta a cikkeket egy-egy felfedezése, megállapítása nyomán. Kutatásaiban azonban kevésbé a megismerés tárgyilagos szempontjai vezették, mint inkább az érzelmei, olykor a sértettsége”.⁵⁵ Kétségtelen, hogy az 1938 és 1943 közötti tanulmányai nem olyan alaposak, mint korábbi építészettörténeti publikációi, néhány szempontból mégis érdekesek. A parasztházat – szemben a néprajz résztémákat (tűzhely, tető) vizsgáló módszerével – egészében, térrendszere, használata és környezeti kapcsolatai alapján igyekezett elemezni. Ilyenek a magyar ház tornácáról és a vályogfalas építés aktualitásáról szóló írásai.⁵⁶ Tessedik Sámuel és társai szándékát a táji adottságokból eredő paraszti építés tudatos továbbfejlesztésére, szinte már fenntarthatósági szemlélettel ajánlotta kortársai figyelmébe.⁵⁷ Komoly településtörténeti kutatásokat folytatott, hogy kimutassa vidéki városaink

⁵⁵ Granasztói 1965. i. m. 242.

⁵⁶ Bierbauer Virgil: A magyar ház tornáca. *Magyar Szemle*, 39. 1940. 206–210.; Uő.: A falusi építés időszzerű kérdései. *Az Ország Útja*, 2. 1938. 218–228.; Uő.: Adatok a magyar tanyavilág építészetéhez. *MMÉEK*, 72. 1938. 333–338. és 350–356.

⁵⁷ Táji építés. *Magyar Szemle*, 35. 1939, 4. No 140. 353–359.

sajátos – nyugati társaiktól eltérő – karakterét.⁵⁸ E gondolatokhoz képest a magyar ház tudományos rendszerező feldolgozása a negyvenes évektől hiábavaló erőfeszítésnek tűnik. Nem véletlen, hogy Bierbauer 1948-as összehasonlító háztörténetét a pártállam fennállása alatt nem lehetett megjelentetni – tudományos alapon ma sem lehetne.

Sok bíráló szót olvashattunk Granasztói Páltól, idézzünk tőle befejezésül néhány ma is helytálló méltató mondatot: „*Nem színlelt soha, nem mondott soha mást, mint amit gondolt. Szemünk előtt pattantak ki szinte tűzijátékként gondolatai, gyakran hevesen, élesen, támadóan. [...] Soha nem törődött azzal, hogy árt-e magának, érdekeinek, elriaszt-e magától embereket, jóakarókat. Élete így nemcsak az építészeti igazságért, hanem olykor a saját társadalmi és anyagi megbecsüléséért vívott küzdelem is volt. Igazában egy szakadatlan, lobogó folyamata az önzetlen kutatásnak, vitának és harcnak a vélt jobbért, igazabbért, emberibbért – építészetben és életben egyaránt.*”⁵⁹

BIERBAUER VIRGIL PÁLYAKÉPE

Bierbauer Virgil (Nagyenyed, 1893. március 6. – Budapest, 1956. július 25.) építész, építészettörténész, kritikus, szakíró és lapszerkesztő, az MTA tagja. Jómódú polgári családban született. Anyai nagyapja és nagybátyja is mérnök volt, édesapja, Bierbauer István (1861–1939) pedig ismert építész, a posta műszaki osztályának igazgatója; édesanyja Seefehlner Margit (1872–1934). Építészmérnöki diplomát a müncheni Műegyetemen szerzett, s ugyanott doktorált 1920-ban. Építész tanárai Heinrich von Schmidt, Friedrich von Tiersch és Theodor Fischer voltak, művészettörténetet Heinrich Wölfflintől, Carl Volltól és Fritz Burgertől, itthon Hekler Antaltól tanult. 1921-ben kötött házasságot Graul Adriennel (1896–1973), aki szellemi társként, titkárnőként, fordítóként és idegen nyelvű levelezőként is segítette férje munkáját. 1918 és 1922 között az Országos Lakásépítési Miniszteri Bizottságnál dolgozott. Ezután saját irodát nyitott és eleinte társakkal, később önálló magántervezőként dolgozott egészen a második világháborúig. Legjelentősebb megvalósult munkája a kelenföldi hőerőmű bővítése (1925–1934) és a budaörsi repülőtér (1936–1937, Králik Lászlóval). 1928-tól 1942-ig – amikor a II. magyar hadsereggel a Don-kanyarba vitték – a *Tér és Forma* folyóirat szerkesztője volt, amit a modern építészet nemzetközileg elismert fórumává tett. Rendszeresen publikált műszaki, művészeti és kulturális folyóiratokban, de az ismeretterjesztést sem vetette meg. Előadott szakmai szervezetekben, vidéki városokban, sőt a Budapest II. rádió műsoraiban. Kiállításokat rendezett (többek között az 1930. évi XII. Nemzetközi Építész Kongresszus kiállítását Budapesten és az 1933-as milánói Triennálé magyar bemutatóját), tagja volt a CPIA nemzetközi építész-szervezetnek, tiszteletbeli levelező tagja a londoni RIBA-nak. Részt vett a CIAM kelet-európai csoportjának a munkájában, majd tagja volt a

⁵⁸ Többek között A múlt és a közelmúlt magyar városépítése. *Építészet*, 1. 1941. 89–96. és 121–125.

⁵⁹ Granasztói Pál: Emlékezés Borbíró Virgilre 1893–1956. *Magyar Építőművészet*, 5. 1956. 255.

CIAM második világháború után rövid időre újjáalakuló magyar csoportjának is. Budapest ostromakor döntött úgy, hogy nevét magyarosítja – 1945-től már Borbíró néven publikált. 1945-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsa meghívott szakértőjeként működött. 1947–1949 között az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium adminisztratív államtitkára volt a Nemzeti Parasztpárt jelöltjeként. Levelező akadémikusi tagsága (1949) egy év után az Akadémia szovjet mintájú átszervezése miatt szűnt meg (tagságát 1989-ben állították helyre). Tagja volt a Magyar Művészeti Tanácsnak. 1949-ben nevezték ki a Képzőművészeti Főiskola rendes tanárává, 1951-ben azonban elbocsátották. 1949-től a VÁTERV-Lakóterv ÉM vállalat műszaki fejlesztési osztályán dolgozott, illetve külső munkatársként Perényi Imrének a Műszaki Egyetem Városépítési tanszékén és az MTA 1952-ben alakult Városépítéstörténeti Szakbizottságában. 1953-ban a főváros városrendezési ankétján a sztálinista igényekkel szemben a város jobb működése érdekében szükséges változtatásokat javasolt. Kitüntetések: Olasz Korona-rend tiszti keresztje, 1934; Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozata, 1949; poszthumusz Ybl-díj, 2010.

BIERBAUER VIRGIL VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

A régi Buda-Pest építészete. Budapest, 1920.; A palatinus-stílus viszonya az európai klasszicizmushoz. *MMÉEK Havi Füzetek*, 2. 1925. 35–41.; Polláck Mihály, a régi pesti paloták építőmestere. *Magyar Művészet*, 1. 1925. 533–546.; Adalékok Török Ferenc földmérő és építész, Somogy megye táblabírájának életrajzához. *MMÉEK*, 60. 1926. 192.; Polláck Mihály nagy pesti középületei I. A régi pesti Vigadó. *Magyar Művészet*, 2. 1926. 115–125.; William Tierney Clark és Adam Clark remekműve, a Széchenyi-Lánchíd. *Magyar Művészet*, 2. 1926. 231–239.; A magyar klasszicizmus korának kastélyai I. Főth és Gyömrő. *Magyar Művészet*, 3. 1927. 464–476.; Fejér vármegye székesfehérvári székházának építéstörténete. *MMÉEK Havi Füzetek*, 4. 1927. 109–111.; Kassalik Fidelio és Hofrichter József pesti építőmesterek művészete. *MMÉEK*, 61. 1927. 63–70.; Polláck Mihály nagy pesti középületei II. A Magyar Nemzeti Múzeum palotája. *Magyar Művészet*, 3. 1927. 224–234.; A budavári miniszterelnökségi palota. *Magyar Művészet*, 4. 1928. 325–334.; Nyugat-európai építészeti tapasztalatok. *A MMÉEK Havi Füzetek*, 5. 1928. különlenyomat. 1–27.; A magyar építőművészet jelen állapota: modern irányú fejlődésének szükségessége és akadályai. *MMÉEK*, 62. 1928. 317–329.; Építőművészet – termőművészet. *Tér és Forma*, 1. 1928. 1–4.; A háború előtti Budapest építészete. *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Évkönyve*, 1929. 160–187.; A városépítés művészetéről. *MMÉEK*, 63. 1929. 270–275.; Válasz Vámos Ferenc „A magyar formanyelv építészetünkben” című cikkére. *MMÉEK*, 63. 1929. 75–78.; A klasszicisztikus építészet emlékei Székesfehérvárott. *Magyar Művészet*, 6. 1930. 468–473.; Korunk építészetének jövője. Építészeti prognózis. (A budapesti nemzetközi építészeti kiállítás oknyomozó kritikája *MMÉEK*, 65. 1931. 117–125.; Pesti építőmesterek munkássága 1809–1847. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1. 1932. 76–98.; Hellas és mi. *Tér és Forma*, 6. 1933. 193–196.; Budapest városépítési problémái. *Tér és Forma*, 6. 1933. 273–288, 337–355.;

A régi pesti Vigadó építéstörténete. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 3. 1934. 91–104.; A magyar építészet történetének módszertanához. *Magyarságtudomány*, 1. 1935. 77–82.; Nicolas Bethlen. Un grand seigneur architecte. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 53. 1935. 314–323.; Aba-Novák és Pekáry. A nép a művészetben. *Magyar Szemle*, 24, 1935, 4. No 96. 337–344.; A magyar építészet két rétege. *Magyarságtudomány*, 2. 1936. 264–272.; Mai építészeti kultúránkról. *Magyar Szemle*, 26, 1936, 3. No 103. 290–296.; Városépítési problémák Budapest Belvárosának északi oldalán. *Tér és Forma*, 9. 1936. 189–201.; The Castle of Buda in the Middle Ages. *The Hungarian Quarterly*, 2. 1936–1937. 255–260.; A magyar építészet története. Budapest, 1937.; L'architecture de la renaissance dans le Nord de la Hongrie. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 56. 1937. 338–341.; Magyarország repülőgépről. Angol változatban: *Hungary from the Air*. Budapest, 1937.; The discovery of peasant architecture. *The Hungarian Quarterly*, 3. 1937. 141–145.; Adatok a magyar tanyavilág építészetéhez. *MMÉEK*, 72. 1938. 333–338. és 350–356.; A falusi építés időszerű kérdései. *Az Ország Útja*, 2. 1938. 218–228.; Az 1838. évi árvíz hatása Pest építészetére. *A pest-budai árvíz 1838-ban*. Szerk. Némethy Károly. Budapest, 1938. 247–280.; Unbekannte Kunstdenkmäler in Ungarn. *Pester Lloyd*, 1938. április 24. 10.; Was ist ungarisch in der Baukunst? *Pester Lloyd*, 1938. augusztus 14. 17–19.; Sinn und Unsinn in der Architektur. *Pester Lloyd*, 1939. május 7. 17–18.; Kunstdenkmalspflege und Städtebau. *Pester Lloyd*, 1939. augusztus 6. 10.; L'arcade hongroise. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 60. 1939. 441–444.; St. Elizabeth's Cathedral in Kassa. *The Hungarian Quarterly*, 5. 1939. 318–328.; Táji építés. *Magyar Szemle*, 35. 1939, 4. No 140. 353–359.; Ungarn des XIV. Jahrhunderts im Golf von Neapel. *Pester Lloyd*, 1939. február 21. 3–5.; A magyar ház tornáca. *Magyar Szemle*, 39. 1940, 3. No 157. 206–210.; Count Széchenyi and Budapest. *The Hungarian Quarterly*, 6. 1940. 242–251.; La forme urbaine de la plaine hongroise. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 62. 1940. 461–467.; Szempontok a magyar ház kutatásához. *Tér és Forma*, 13. 1940. 88–92. és 222–226.; A múlt és a közelmúlt magyar városépítése. *Építészet – A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet negyedévi szemléje*, 1. 1941. 89–96. és 121–125.; L'exemple de Debrecen. Urbanisme dans la plaine hongroise. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 64. 1941. 236–241.; Vidéki városok – Komárom példája. *Magyar Szemle*, 41, 1941, 6. No 172. 351–357.; Ybl Miklós 1818–1891. *Pásztortűz*, 27. 1941. 171–173.; A Székelyföld templomairól. *Magyarságtudomány*, 1. 1942. 140–154.; Bethlen Miklós az építész. *Szépművészet*, 3. 1942. 141–143.; Les clochers hongrois. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 66. 1942. 340–344.; Mai magyar építészet. *Pásztortűz*, 28. 1942. 251–257.; Siebenbürgische Kirchen. *Pester Lloyd*, 1942. január 13. 5–6.; A magyar építőformákról. (Megfigyelések.) *Magyarságtudomány*, 2. 1943. 539–557.; Die Ungarische Stadt. *Pester Lloyd*, 1943. szeptember 12. 18.; Kolozsvári elmékedések – a magyar városok építő stílusáról. *Magyar Szemle*, 44. 1943. 182–186.; Magyar klasszicizmus. [Zádor Anna – Rados Jenő: *A klasszicizmus építésze Magyarországon*. Budapest, 1943.] *Magyar Szemle*, 45. 1943, 2. No 192. 73–76.; Nagybánya, az igényes város. *Pásztortűz*, 29. 1943. 458–463.; Bramante. Az olasz reneszánsz építészet nagymestere születésének 500. évfordulójára. *Szépművészet*, 5. 1944. 145–150.;

Vác. *Magyar Szemle*, 46. 1944, 1. No 197. 21-27.; Budapest építésze a múltban és a jövőben. *Budapest*, 1. 1945. 50-54.; A realista és absztrakt művészet, *Válasz*, 7. 1947. 514-525.; *A magyar klasszicizmus építésze*. Budapest, 1948.; A szín a magyar építészetben. *Építés - Építészet*, 2. 1950. 531-536.; Magyar nemzeti építőstílus-törekvések. *Építés - Építészet*, 2. 1950. 623-633.; A magyar ház tornáca. *Építés - Építészet*, 3. 1951. 36-42.; A magyar városépítés történetének vázlata. *Településtudományi Közlemények*, 1. 1952. 2. 58-69.; A magyar városépítéstörténeti kutatás feladatai és módszertana. *Településtudományi Közlemények*, 2. 1953. 3. 90-142. [társszerző: Valló István]; *Győr városépítéstörténete*. Budapest, 1956. [társszerző: Valló István]; *A magyar összehasonlító háztudomány*. Sajtó alá rend. Fehérvári Zoltán, Prakfalvi Endre. Budapest, 2003. (Lapis Angularis, 5.)

BIERBAUER VIRGILRŐL SZÓLÓ MÉLTATÁSOK

Dr. Bierbauer Virgil íróasztala. *Magyar Iparművészet*, 36. 1933. 186.; Pátzay Pál: Borbíró Virgil. *MTA Tagajánlások 1948-ban*. Budapest, 1948. 17-18.; Granasztói Pál: Emlékezés Borbíró Virgilre 1893-1956. *Magyar Építőművészet*, 5. 1956. 255.; Granasztói Pál: In memoriam Borbíró Virgil (1893-1956). *Művészettörténeti Értesítő*, 5. 1956. 306.; Rados Jenő: Emlékezés Borbíró Virgilre. *Magyar Építőművészet*, 20. 1971. 6. 51.; Prakfalvi Endre: Borbíró Virgil és az 1953-as budapesti városépítészeti vita. *Art Limes*, 2, 2004, 1. 77-86.; Sebestyén Ágnes Anna: Bauhaus a médiában. Bierbauer Virgil Bauhäusler-kapcsolatai és a Bauhaus megjelenítése a Tér és Forma folyóiratban. *Magyar Iparművészet*, 26, 2019, 5. 41-44. - Gulyás III.: 300.; MÉL I.: 246.; UMÉL I.: 853-854.; RÚL III.: 337.